

LA PROJECCIÓ DEL DRET DE LLEIDA¹

Josep Serrano Daura

Universitat Internacional de Catalunya

En l'àmbit del dret municipal català medieval emergí ben aviat, després de la conquesta cristiana a mitjan segle XII, el nou dret de la ciutat de Lleida, el primer dret propi urbà que es posà per escrit a la primeria del segle XIII i que acabà tenint una considerable expansió per les comarques d'allò que es coneix com a Catalunya Nova i pel nord del regne de València.

Abans d'entrar, però, en el tema que ens ocupa sobre la projecció del dret lleidatà, cal fer algunes consideracions prèvies sobre el *costum* com a font del dret general i del municipal i sobre el mateix concepte del que denominem *drets propis municipals*.

1. CONSIDERACIONS PRÈVIES

1.1. EL COSTUM

Arran de la desfeta que comportà la invasió musulmana al segle VIII i entre la desaparició del regne visigot i el nou procés de conquesta cristiana, el costum esdevingué a l'alta edat mitjana una font primària i fonamental del dret català; una font que, d'altra banda, i en part, també permet la pervivència de determinades institucions de l'antic dret visigot. El cas és que passem d'un ordenament jurídic estructurat i exclusiu com és el del *Liber Iudiciorum* a un ordenament nou basat fonamentalment en la pràctica quotidiana, un dret que neix de les necessitats d'una comunitat humana o d'uns individus determinats, per necessitat o conveniència davant la manca d'una altra norma positiva coneguda.

Nova norma, el costum, que es posa de manifest a partir d'uns usos socials amb transcendència jurídica i que per la seva pràctica reiterada en el decurs del

1. Segons la conferència llegida al Seminari «Els Costums de Lleida i el seu temps», a Lleida, a la seu de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, el 23 de novembre de 1999.

temps són sancionats com a preceptes d'obligada observança general, però com a dret no escrit, almenys en origen.

Justament en els *Usatges de Barcelona*, en el capítol 139, «Unaqueque gens», s'afirma: «Cascuna gent a si mateix elegeix propria ley per sa costuma, car longa costuma per ley es hauda. Ley es special dret; us es longa costuma solament trata de usos; costuma es un dret instituit de usos la qual per ley es rebuda car ço que rey ne emperador mana, constitucio o edicte es appellat; e tot dret esta en ley e en costumas. Us es aprovada costuma per antiquitat, e es appellat costuma, car es en comu us. Institutio de equitat es doble: ara en leys, ara en costums.»²

I precisament els *Usatges* constitueixen la primera manifestació d'un ordenament territorial general, que en si mateixos són un recull escrit d'antics usos i usatges curials.

El costum, doncs, a Catalunya es manifesta efectivament com a font del dret general territorial, però també està a la base dels nous drets municipal i senyorial que emergeixen i que, en conjunt, integren el sistema jurídic del nostre país.³

1.2. ELS COSTUMS MUNICIPALS

Però a mesura que s'anava consolidant la monarquia, els comtes de Barcelona exercien cada vegada més la potestat legislativa que els corresponia, i al mateix temps apareixien altres fonts del dret escrites. Així als segles XII i XIII s'esdevenia un fenomen a tot Europa que es coneix com la *recepció del dret comú romà justinianeu i canònic*, amb una gran incidència a Catalunya, i que ben aviat esdevingué un motiu de conflicte entre la monarquia i, sobretot, les classes nobiliàries i les populars, que per diversos motius no volien perdre els seus drets propis davant l'extraordinària difusió que assolí el nou dret.

A tot això hem d'afegir-hi òbviament la nova i cada vegada més profusa legislació del regne que emanà de les Corts Generals reunides amb el rei, organisme colegislador, segons es reconeix a les Corts de 1283.

2. Seguim l'edició *Los Usatges de Barcelona (estudios, comentarios y edición bilingüe del texto)*, en versions llatina i catalana, de Ferran VALLS TABERNER (i Ramon d'ABADAL), reeditada conjuntament pel Departament d'Història del Dret de la Universitat de Màlaga i Promociones y Publicaciones Universitarias de Barcelona, Barcelona, 1984.

3. Entre d'altres, podeu veure el treball de Joan EGEA FERNÁNDEZ i Josep M. GAY ESCODA, «Eficàcia de les normes a la tradició jurídica catalana des de la baixa edat mitjana fins al Decret de Nova Planta», *Revista Jurídica de Catalunya* (Barcelona), núm. 2 i 3 (1979), p. 249-294 i 505-586.

D'aquesta manera, el costum anava perdent influència pel que feia al dret territorial del país, substituït per les noves fonts escrites,⁴ i, per contra, seguia regint i es mantenia com a primera font del dret propi de les comunitats urbanes i rurals i dels grups nobiliaris laics i eclesiàstics.

El poble i la noblesa, amb interessos particulars ben diferenciats, coincidien en el rebuig al dret comú i s'hagueren d'enfrontar amb el monarca perquè els assegurés la pervivència dels seus drets. Uns drets senyorial i municipal que, d'altra banda, eren tradicionalment no escrits i per això més susceptibles de patir alteracions o oblits pel simple transcurs del temps; però és que, a més, la integració del dret comú en el sistema jurídic nacional, encara que fos per la simple pràctica, talment podia comportar la desaparició igualment pràctica dels drets propis, fet que sols es podia evitar posant-los per escrit.

Precisament allò que més preocupava les classes populars de la recepció del dret comú, com diu el doctor Font Rius, és la nova ordenació processal que s'estava introduint i generalitzant, que no era cap altra que la romana. És a dir, s'estava acostumat a una administració de justícia ràpida, verbal i sense necessitat d'advocats i procuradors; el dret romà, en canvi, preveia un procés escrit, llarg (amb el conjunt de possibles excepcions dilatòries), amb terminis processals que es podien gairebé eternitzar, i en tant que dret excessivament tècnic requeria la intervenció dels professionals del dret, la qual cosa encaria la justícia.⁵

El cas és que, per a assegurar-ne la pervivència, els drets senyorial i municipal començaren a posar-se per escrit, i així s'havien d'acabar els dubtes i les discussions sobre l'existència d'un costum determinat. D'aquesta manera en l'ordre senyorial aparegueren ja tardanament, a la segona meitat del segle XIII, les compilacions conegudes com les *Costumas de Catalunya* i les *Commemoracions de Pere Albert*.

I en l'àmbit municipal aquest procés de fixació del dret propi s'inicià precisament amb el dret de Lleida, on l'any 1228 es publicà el seu codi de Costums. Altres centres urbans en què també se seguí aquest procés foren, entre d'altres, els de Tortosa, Barcelona, Perpinyà i Girona, fonamentalment.

D'altra banda, els nous ordenaments municipals escrits d'acord amb els corrents jurídics imperants acostumaven a reconèixer un dret supletori que no és cap altre que el dret general del país integrat per diverses fonts: els *Usatges de Barcelona*, el dret del rei i el de Corts i el dret comú.

4. Tot i que continua informant-lo en àmbits prou destacables com ara en el règim successori a la Corona catalanoaragonesa, en el nostre dret parlamentari, en l'administració de justícia, en l'ordenació de les regalies règies, etc.

5. Podeu veure Josep M. FONT RIUS, «La recepción del derecho común en la península Ibérica durante la edad media», *Recueils, Memoires et Travaux*, (Montpeller), núm. VI, (1968), p. 85-104.

L'expressió de *costum* a Catalunya ha acabat identificant el dret propi municipal escrit i no escrit d'una comunitat veïnal, rural o urbana. S'al·ludeix, doncs, a *costums municipals* amb referència al dret propi d'un municipi o d'una comunitat humana establerta, aquell que regeix les relacions dels seus habitants entre si i amb el seu senyor.

La denominació més generalitzada que es dona al conjunt de normes que integren el dret municipal és la llatina de *Consuetudines* (Lleida, 1228); altres vegades és la de *Statuta et Consuetudines* (Tàrraga, 1242), la de *Consuetudines et Privilegia hac Ordinaciones* (Balaguer, 1311), la de *Constitutiones* (batllia de Miravet, versió llatina de 1320), la de *Consuetudines et Usancias sive Observancias quibus Usus* (Flix, 1308), o ja a l'edat moderna, la de *Consuetudines, Leges sive capitula de Costums* (la Torre de l'Espanyol, 1517).⁶

I després parlem de *codi de costums municipal*, amb referència a la recopilació pròpiament dita de dret local que fixa per escrit uns usos i usatges no escrits, que en ocasions també incorpora altres elements originàriament escrits integrants del dret propi d'un lloc o d'un territori (normalment resumint-los com ara cartes de població, privilegis i sentències), que igualment podia recollir altres ordinacions de caràcter estrictament urbà, i que normalment encara reconeixia de manera genèrica altres usos i costums que no s'havien escrit però que igualment es practicaven o podien sorgir en el futur.

Òbviament, els *codis de costums* quan aparegueren esdevingueren la primera font del dret propi de la comunitat a què s'adreçaven, d'un municipi o dels habitants d'un districte territorial. I també hem de dir que, d'aquesta manera, en tant que es fixava per escrit i reconeixia unes fonts supletòries que no eren altres que les del dret general del país, el dret municipal va veure limitada la pròpia capacitat d'evolució i desenvolupament, i va entrar en un procés de desús que culminà al segle XVIII amb la Nova Planta de 1716.

6. Pel que fa als Costums de Lleida seguim l'edició de Pilar LOSCERTALES de VAL-DEAVELLANO, *Costumbres de Lérida*, Barcelona, 1946 (respectant la numeració capitular assignada per l'autora). Quant als altres ordenaments municipals, veg. Josep M. FONT RIUS, «El antiguo derecho local de la ciudad de Balaguer», *Anuario de Historia del Derecho Español* (Madrid), núm. II (1982), p. 5-110; *Els Usos i Costums de Tàrraga*, Tàrraga, 1992; Josep SERRANO DAURA, *Els Costums d'Orta (1296). Estudi introductori i edició*, Horta de Sant Joan, 1996; *Els Costums de la batllia de Miravet*, Gandesa, 1999; «Els Costums de Flix, una baronia de Barcelona», *Quaderns d'Història*, (Barcelona), núm. 5, (2001), p. 87-102; *Senyoriu i Municipi a la Catalunya Nova (segles XII-XIX)*, II, Barcelona, Fundació Noguera, 2000, p. 1161-1165, i *La Torre de l'Espanyol (Ribera d'Ebre). Història, règim senyorial i aspectes del seu antic dret local, en particular les Costums del 1517*, 2a ed., Tarragona, 1997.

2. EL DRET PROPI DE LLEIDA

Justament, el dret propi de Lleida és el primer dels que coneixem que cristal·litza en un ordenament escrit a Catalunya, concretament l'any 1228, segons una compilació elaborada pel jurisconsult i cònsol Guillem Botet,⁷ a instàncies dels altres cònsols i habitants de la ciutat, sota el títol de *Consuetudines Ilerdenses*.

El codi dels Costums es divideix en tres llibres, cada un amb una sèrie de capítols que tenen la seva rubrica:

— Al primer trobem la Carta de població atorgada el 1150 pels comtes de Barcelona i d'Urgell, amb altres privilegis reials i comtals concedits posteriorment (elements escrits).

— Al llibre segon es recullen altres costums locals que ja havien estat fixats per escrit amb anterioritat, amb ordinacions i bans municipals.

— I el llibre tercer inclou el dret consuetudinari que fins aleshores no s'havia posat per escrit i també indica quin és el dret supletori del propi local.

En aquest punt, cal assenyalar que per a cobrir les llacunes o les mancances del dret propi, el codi de Lleida disposa que primer s'ha de recórrer als *Usatges de Barcelona*, després a les lleis gòtiques i, en últim terme, a les lleis romanes.⁸

En qualsevol cas, el codi de 1228 constituïa el nucli de l'ordenament jurídic de la ciutat de Lleida. És evident que aquest codi era una recopilació del dret vigent, però bàsicament d'aquell que calia conservar i posar per escrit per a evitar tot conflicte en la pràctica jurídica i judicial; a més hi havia altres usos i costums que no es recullen, i privilegis ja concedits que no podien figurar en el text, o bé no es volia o no es creia necessari, però que el mateix text reconeix expressament com a integrants de l'ordenament general propi de la ciutat.⁹

I òbviamment aquest dret vigent el 1228 es va anar ampliant en el decurs del temps amb altres privilegis, concòrdies que es podien celebrar, nous usos i usances que sorgien, etc.

7. Sobre aquests costums i el seu autor veg. Ferran VALLS TABERNER, *Les «Consuetudines ilerdenses» (122) y su autor Guillem Botet*, Barcelona, 1913, i «Les fonts documentals de les «Consuetudines Ilerdenses»», *Estudis Universitaris Catalans* (Barcelona), núm. XI, (1926), p. 137-171.

8. Cap. 167, 168 i 169.

9. El cap. 30 del codi de Lleida confirma totes «bonas consuetudines scriptas seu non scriptas», tant les que són compilades com les «alia addita»; el cap. 32 autoritza els cònsols de la ciutat a dictar ordinacions municipals sempre que respectin les prerrogatives de la senyoria, i el cap. 40 confirma tota carta de població i les «alias omnes» concedides.

3. LA PROJECCIÓ DEL DRET DE LLEIDA

Malgrat tot, quan ens referim a la influència i a l'expansió o projecció externa del dret de Lleida ens referim a tot l'ordenament vigent, i a una influència que segons el lloc i el moment històric es palesa ja a partir de la Carta de població de la ciutat de 1150.¹⁰ Per tant jo preferiria parlar pròpiament de la projecció del dret de Lleida en general i no solament de la del codi de 1228.

I això perquè hem pogut constatar com en els llocs fora de la ciutat i del territori de Lleida on regia el seu dret evidentment ho feia d'una manera íntegra, i no sols es parlava del codi de 1228 sinó, en general, dels Costums de Lleida, entenent com a tals el conjunt del dret propi lleidatà. Això sens perjudici certament que en aquella comunitat en què s'havia importat el dret de Lleida es creessin i sorgissin altres usos i costums propis que el modifiquessin i fins i tot el substituïssin; precisament on les alteracions produïdes eren més importants s'acabà promulgant un nou codi de costums.

El cas és que aquell dret de Lleida tingué una gran difusió i projecció per la Catalunya Nova i fins i tot cap al Regne de València en els primers anys de la reconquesta de cadascun d'aquells territoris,¹¹ i es formà la que es coneix com a *família jurídica de Lleida*, de què podem establir fins a quatre generacions del segle XIII al XVII.

I aquesta difusió de què parlem es dugué a terme bàsicament per tres vies: una, per raons de proximitat geogràfica, d'òbvia influència del nucli urbà més important sobre zones més o menys immediates; una altra via, per mitjà dels naturals de Lleida (i de la seva zona d'influència), que emigraren per poblar altres territoris conquerits als sarraïns i que, amb ells, a més d'altres coses, també s'endugueren el seu dret, i la tercera via de difusió, que malgrat tot entenem que està vinculada a l'anterior, és per voluntat reial o senyorial, que, en donar a poblar un terme, atorgava expressament els usos i costums lleidatans.

Per un conducte o un altre el dret de Lleida s'estengué, doncs, per les terres de les actuals comarques de la Noguera i de l'Urgell, com també per les comarques tarragonines de la Terra Alta, la Ribera d'Ebre, el Priorat i el Baix Camp, així com pels dominis valencians.

Vegem, doncs, aquesta projecció, i en cada cas farem una breu introducció històrica.

10. Aquesta carta la publica Josep M. FONT RIUS, *Cartas de población y franquicias*, I.1, Barcelona, Madrid, 1969/1983, doc. núm. 79, p. 129-132.

11. Sobre el Regne de València, veg. Germà COLON i Arcadi GARCIA, *Furs de València*, I, Barcelona, 1980, p. 46 i s.

3.1. EL DRET DE LLEIDA A LES COMARQUES DE LA NOGUERA I DE L'URGELL

Una branca d'aquesta família jurídica de Lleida s'estengué cap a Tàrraga (ben aviat, el 1242) i Balaguer (vers el 1311). En aquests dos casos s'observa una influència indubtable del dret de Lleida, imputable, entenem, per raons de proximitat geogràfica i de més interrelació; això no obstant, la relació amb Lleida fou molt més estreta en el cas de Balaguer que en el de Tàrraga.

3.1.1. *Els Costums de Tàrraga*

Els Costums de Tàrraga (*Consuetudines*) foren atorgats o pròpiament reconeguts per Jaume I per mitjà d'un privilegi de 1242.

Ressenya històrica

L'antiga vila de Tàrraga sorgí arran de la reconquesta als sarraïns en les campanyes que dugué a terme el comte Ramon Berenguer I de Barcelona per les terres de l'actual Baix Urgell. Consta que vers el 1056 ja hi era el castell just a la frontera amb els dominis sarraïns de Lleida.

El 5 de febrer de 1116, el comte Ramon Berenguer III i la seva esposa Dolça concediren als pobladors de Tàrraga una breu carta de franquesa amb certes exempcions (confirmada per Alfons I en data indeterminada, però que es pot situar entre 1179 i 1188). És probable que a la primeria del segle XIII ja s'hi haguessin instaurat el consolat municipal, segons es desprèn d'un document de 1214 en què consta que quatre cònsols de la localitat prestaven jurament de fidelitat a Jaume I com a nou rei en una assemblea a Lleida (de totes maneres no en tenim més notícies, i és possible que aquells cònsols actuessin pròpiament com a mers síndics o representants dels habitants elegits a aquest efecte, i no com a càrrecs municipals de Tàrraga).¹²

El capitulat dels Costums

El cas és que el 8 de març de 1242 Jaume I, a Lleida estant, concedí als habitants del castell i de la vila de Tàrraga un capitulat de costums. El document

12. FONT, *Els Usos*, p. 15 i s.

revesteix la forma d'un privilegi o d'una carta de franquesa atorgat pel sobirà als habitants de la localitat que pertanyia als seus dominis.

Aquest codi aparegué uns catorze anys després que el lleidatà, i en tots dos casos hi trobem recollides algunes institucions idèntiques; però també n'hi ha d'altres que, com assenyala el doctor Font Rius, figuren en altres ordenaments, com els Costums de Montpeller (1204), els Furs de València (1240), etc., i en altres documents, com ara cartes de població i de franquesa d'altres llocs cronològicament anteriors (Agramunt, 1163; Clarà, 1233; Bagà, 1234, etc.).

El capítul rep la denominació de *statuta et consuetudines*, per bé que era d'extensió reduïda: vint-i-cinc capítols breus. Els seus preceptes s'ocupen de qüestions processals, del règim d'obligacions, del dret emfitèutic, del dret de família, i de l'ordenació jurídicopública (veïnatge, fires, etc.).

Destaca, entre d'altres, com s'imposà en l'ordre processal la concepció pública de l'Administració de la justícia, per mitjà del tribunal o cúria, amb la introducció del procediment inquisitiu (davant de l'acusatori tradicional altmedieval). També es recull la institució del tancament de portes de la casa del deutor per a fer efectiu un deute impagat, i la prohibició de les ordalies (o *judicis de Déu*), si no fos que les parts litigants volguessin practicar-les.

El capítol 24 refereix les fonts de dret supletòries del dret propi; en cas de mancança o llacuna en els costums propis, la cúria de Tàrrrega havia de resoldre les causes judicials d'acord amb els *Usatges de Barcelona*; en segon lloc, segons la llei gòtica i, en últim terme, conforme a les lleis romanes. És el mateix sistema de prelació de fonts que a Lleida, ordenament que també influí en el targarí en altres aspectes.

Les disposicions d'aquest privilegi de 1242 es mantingueren vigents els segles següents, com ho palesa el fet que es recolliren en llibres de privilegis del municipi dels segles XIV i XV. I ja en l'edat moderna anà quedant marginat per l'expansió del dret general del Principat, en un procés similar al que patiren altres codis municipals catalans.

3.1.2. *Els Costums de Balaguer*

Quan parlem dels Costums de Balaguer (*Consuetudines et Privilegia hac Ordinaciones*) ens referim a la recopilació del dret propi de la ciutat de Balaguer. Foren redactats per un autor anònim, potser un paer de la ciutat, per fixar quin era el seu dret propi després de llargs conflictes amb la senyoria.

Ressenya històrica

El castell i el terme de Balaguer foren conquerits als sarraïns a la primeria del segle XII, el 1106, pels exèrcits d'Armengol VI d'Urgell, qui els incorporà als seus dominis. I ben aviat la nova ciutat de Balaguer s'erigí en capital del comtat (en cedir la capital antiga, Urgell —avui Seu d'Urgell—, com a seu episcopal).

El 1174 els comtes d'Urgell, Armengol VII i la seva esposa Dolça, atorgaren una carta de població i franquesa als seus habitants, inspirada en la de Lleida de 1150 i la d'Agramunt de 1163, concedida pels mateixos comtes. El nou document establí un estatut civil pel qual s'havien de regir els habitants de Balaguer, i fixà els trets bàsics amb què s'havien de desenvolupar les seves relacions polítiques, judicials i tributàries amb el comte d'Urgell.

A la mort sense descendència masculina del comte Armengol VIII el 1209, s'inicià un període de crisis polítiques que desembocaren en la cessió del comtat a la Corona el 1211. Pere I el Catòlic en prengué possessió i confirmà la Carta de 1174, a més d'autoritzar l'establiment de mercat i fires i de concedir determinades exempcions; però Jaume I reposà Aurembiaix, la filla del comte mort, en la possessió del comtat, malgrat l'oposició del vescomte de Cabrera a reconèixer-la com a tal. El cas és que el rei hagué d'intervenir sovint en els afers del comtat.

Un cop morta la comtessa Aurembiaix (1231), Jaume I recuperà el comtat, i el 1232 confirmà als seus habitants els usos, els costums i les llibertats pels quals es regien. El rei, però, cedí el comtat en feu l'any 1236 al vescomte de Cabrera (amb retenció de Balaguer, fins al 1242, quan li lliurà). Al llarg del segle XIII la nova família comtal atorgà diversos privilegis als seus vassalls de Balaguer sobre qüestions d'ordre civil, penal i processal, sobre seguretat en el trànsit civil i mercantil de béns, de protecció i salvaguarda dels vassalls i dels seus béns, etc.

Però en el govern del comte Armengol X, de 1284 a 1314, fou quan segurament la ciutat assolí un grau de desenvolupament social i polític més gran. En aquell període s'atorgaren nombrosos privilegis destinats a afavorir el desenvolupament econòmic de la ciutat (sobre ordenació de mercats i fires, abastament de vi, regadiu, exempcions, etc.).

Malgrat tot, se suscitaron diversos conflictes que enfrontaren el comte amb la universitat de Balaguer, a causa, moltes vegades, dels abusos del mateix comte i del seu batlle i altres oficials comtals. I una reacció poc afortunada d'Armengol X fou l'abolició del règim de paeria instaurat abans d'accedir al govern del comtat, així com l'establiment d'imposicions i questes molt costoses. Finalment, el comte sotmeté els conflictes a una comissió mixta de religiosos i juris-

tes, que dictaminaren favorablement el restabliment de la paeria; així el 25 de juliol de 1311 un privilegi comtal confirmà els antics estatuts que regulaven aquell organisme (malgrat certes modificacions). El 1314 morí el comte Armengol, i el comtat d'Urgell tornà de nou a la Corona.¹³

El codi de Costums

El cas és que en una data incerta però que hom situa entre els anys 1311 i 1354 es redactà un capítulat de *Consuetudines et privilegia hac ordinaciones* de la ciutat, localitzat a l'Arxiu Municipal de Balaguer, sens dubte per compilar-lo i evitar en el futur nous conflictes sobre el seu dret.

El document conté seixanta-cinc disposicions o capítols, agrupats en diverses rúbriques, amb un preàmbul que refereix la necessitat pràctica de reunir en un cos escrit els diferents elements del dret propi de Balaguer dispersos fins aleshores. Com Font Rius assenyala, en la redacció s'observen tres grans parts: una, que conté en extracte o resumidament (a l'estil de les *Consuetudines Ilerdenses*) diversos privilegis concedits a la ciutat pels comtes d'Urgell i pels comtes de Barcelona, sense referència cronològica però indicant quins eren els atorants (de 1118 a 1259, aproximadament); la segona part recull un breu estatut del govern local, sobre la paeria, sota la rúbrica «De constitutionibus seu statutis Paciarie Balagarii», i, finalment, una recensió més extensa de preceptes, sobretot processals, sense rúbrica general però amb rúbriques particulars.

La primera part, amb catorze capítols, recull la Carta de població de 1118, i altres privilegis: sobre el règim de regadius i explotació d'aigües; exempció dels mals usos d'eixorquia, intestia i cugucia; de protecció personal i d'assegurament d'una correcta administració de justícia; prohibició d'ordalies (judicis de ferro, d'aigua calenta i freda, etc.); establiment de mercat i fires; de protecció del trànsit de persones i béns; exempcions de lleuda, peatge, portatge i altres, i confirmacions successives i generals dels privilegis, de les immunitats, de les llibertats, dels costums, dels bons usatges i d'altres donacions de què gaudien.

En la segona part del document es recull l'estatut orgànic de la paeria, que, segons es diu, havia estat discutit i establert per una assemblea de paers i consellers municipals. Es tracta de vuit capítols (del 15 al 22) sobre el sistema d'elecció i nombre dels representants municipals; la facultat d'establir aportacions econòmiques als veïns per necessitats comunitàries; la funció arbitral dels paers en conflictes entre ciutadans; l'establiment del Consell General; la potestat mu-

13. FONT, «El antiguo derecho», p. 5 i s.

nicipal de dictar bans, cots i ordinacions i la d'imposar multes per a assegurar-ne el compliment, etc.

La tercera part comprèn del capítol 23 al 65: fins al 42 s'ocupa de qüestions processals amb un cert ordre sistemàtic (procediment judicial, formalitats, proves i presumpcions, sentències i costes judicials); del capítol 43 al 61 tracta de preceptes sobre el règim d'obligacions (penyora, reclamació de deutes, etc.), dret de família i successions (donacions matrimonials, minoria d'edat, llegítima, etc.), i dret penal, i sempre tracta qüestions molt concretes dins la matèria a què es refereixen.

El cas és que els Costums de Balaguer concorden en gran manera amb els de Lleida, i es poden considerar una nova generació del text lleidatà dins la mateixa família jurídica que s'expandí també cap a les comarques tarragonines; concordances que s'observen en la redacció dels preàmbuls respectius, i en la mateixa estructura dels documents; no podem dubtar que el redactor del document coneixia i tenia present el codi de Lleida.

3.2. EL DRET DE LLEIDA A LES COMARQUES TARRAGONINES DE LA TERRA ALTA, LA RIBERA D'EBRE, EL PRIORAT I EL BAIX CAMP

Pel que fa a les comarques tarragonines, el dret lleidatà tingué una incidència especial en els districtes senyorials de l'orde del Temple, al territori que avui integren les comarques de la Terra Alta i de la Ribera d'Ebre, però talment regí per decisió comtal en els llocs i termes de Siurana, al Priorat, i de l'Alforja, al Baix Camp. En uns casos regí sempre el dret de Lleida, mentre que en d'altres acabà patint tals modificacions que finalment es promulgaren nous codis de Costums.

3.2.1. *A la Terra Alta i a la Ribera d'Ebre*

A les actuals comarques de la Terra Alta i de la Ribera d'Ebre, l'orde del Temple rebé entre els anys 1153 i 1182 els castells i els termes de Miravet, d'Orta i d'Ascó,¹⁴ i formà o constituí tres batllies o comandes dins l'organització jurisdiccional dels cavallers templers.

14. Josep SERRANO DAURA, *La Poble de Massaluca (Terra Alta)*, la Poble de Massaluca, 1994, p. 28-34, i *El conflicte catalanoaragonès pel territori de la Ribera d'Ebre i de la Terra Alta, en els segles XIII i XIV*, Ascó, 1997, p. 32 i s.

Els districtes territorials d'aquells castells comprenien tota la Terra Alta (per Miravet, Orta i Ascó) i bona part de la Ribera d'Ebre (també per Miravet i Ascó). Concretament ens referim als termes següents:

— *Batllia de Miravet*: Miravet, Benissanet, Rasquera, Ginestar, Gandesa, Corbera, el Pinell de Brai, la Pobla de Massaluca i Batea (amb els llocs d'Almudèfer, Pinyeres i Algars).

— *Comanda d'Orta*: Orta de Sant Joan, Arnes, Bot, Caseres i Prat de Comte.

— *Comanda d'Ascó*: Ascó, Vinebre, la Torre de l'Espanyol, Vilalba dels Arcs, la Fatarella (amb les Camposines) i Riba-roja d'Ebre (amb Berrús).

Un cop rebuts aquests territoris, el Temple els encomanà inicialment a les seves cases de Gardeny i Corbins, en terres lleidatanes, que s'encarregaren d'enegar el seu procés poblacional cristià amb contingents humans que provenien, majoritàriament, de la mateixa zona de Lleida. Com és obvi, aquests pobladors importaren el seu dret originari als llocs on s'instal·laren, territoris nous, si es pot dir així, després de la seva conquesta als sarraïns.

Les cartes de població de l'orde del Temple

Una vegada possessionat dels seus nous territoris, l'orde del Temple posà en marxa un procés repoblador cristià que afectà íntegrament l'actual Terra Alta i parcialment la Ribera d'Ebre. El primer testimoni d'aquell procés fou una concòrdia que el Temple establí amb el bisbat de Tortosa l'any 1185, en què es feren cessions recíproques d'esglésies i de delmes i primícies en relació amb aquells territoris i les noves poblacions que s'hi havien de crear.¹⁵

Però el procés poblacional pròpiament dit s'inicià el 1192 amb l'atorgament d'una carta de població a Orta (que afectà uniformement els termes d'Arnes, Bot i Caseres, llocs integrants de la mateixa comanda templera). Després seguiren altres cartes: Gandesa (1192, reproduïda el 1194); Pinell (1198, que es repetí el 1207, i on encara se'n concedí una altra el 1223); Batea (1205); Rasquera (1206); les Camposines (1209); Vilalba (1224); Gorrapte (en termes d'Ascó, 1237);

15. Document que publica Josep SERRANO DAURA, *La delimitació dels territoris de la batllia de Miravet i de la Comanda d'Orta amb el de la ciutat de Tortosa, als segles XII al XIV*, Gandesa, 1999, ap. II, p. 84-86.

Vall de Batea (1244); Gandesola (1248); Prat de Comte (1260); Almudèfer i Pinyeres (1280); Algars (1281), i Devesa de Massaluca i Berrús (1294).¹⁶

Aquestes cartes, que es concediren en un segle, de 1192 a 1294, tot i que no feien remissió directa ni general al dret de Lleida, recullen en canvi determinats usos i pràctiques i alguns costums propis d'aquella ciutat i del seu dret. Així, es féu remissió a les mesures de superfície de Lleida en fixar la terra de conreu que se cedia als nous pobladors (la parellada de 24 cafissades), i a les de fruits d'aquella ciutat quan s'indiquen quines mesures s'han de satisfer com a cens per a establir els vassalls en termes i terres.¹⁷

A part, aquelles cartes reproduïen altres preceptes que també figuren a la Carta de Lleida de 1150 i altres privilegis concedits a la ciutat.¹⁸ Quant a la Carta de Lleida es traslladaren:

- el principi de protecció i defensa dels vassalls davant qualsevol persona;
- la lliure disposició del sòl i dels béns que s'establien a favor dels nous pobladors, excepte «militibus et sanctis» (cavallers i religiosos) —límit imposat per a salvaguardar la jurisdicció de l'orde davant de persones i institucions que hi podien ser immunes.

Pel que fa a altres privilegis de Lleida, tenim:

- el que reconeixia el dret senyorial de fadiga per deu dies, perquè la senyoria pogués recuperar el ple domini dels béns que s'establissin en cas de venda o gravamen;
- el que atorgà l'exempció dels mals usos d'eixorquia, intestia i cugucia (com a excepció a l'aplicació dels *Usatges de Barcelona*).¹⁹

16. FONT, *Cartas*, I.1, doc. 191, p. 264-266; doc. 196, p. 270-271; doc. 208, p. 285-286; doc. 222, p. 306-308; doc. 219, p. 301-303; doc. 244, p. 344-346; doc. 272, p. 394-396; doc. 341, p. 503; doc. 342, p. 503-504, i doc. 344, p. 505-507; SERRANO, *La Pobla*, ap. I, p. 187-190 (de la Devesa de Massaluca); i *La delimitació*, ap. VII, p. 92-93, de la de Pinell de 1223; la de Rasquera i On de 1206; Pascual ORTEGA PÉREZ, «Un nuevo documento repoblacional de la Ribera d'Ebre (Tarragona): la Carta de població de Rasquera (1206)», *Miscel·lània en Homenatge al P. Agustí Altisent*, Tarragona, 1991, p. 519-528, i les de Pinyeres i Berrús, Josep ALANYÀ ROIG, «La Carta de poblament de Pinyeres (Batea, Terra Alta)», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), núm. 21, (1991), p. 134-137, i *Batea i el seu terme municipal*, II, Tarragona, 1994, p. 454-456.

17. Veg. la nota anterior.

18. SERRANO DAURA, *Els Costums d'Orta*, p. 23 i s., i *Els Costums de la batllia*, p. 53 i s.

19. Tots tres mals usos apareixen regulats als *Usatges de Barcelona* i impliquen unes limitacions determinades a la lliure disposició del sòl que s'estableix i que, d'altra banda, es reconeix a les cartes de la batllia: a) La *cugucia* es refereix a l'adulteri de la dona casada i comporta que el

Els codis de Costums dels districtes senyorials d'Orta i de Miravet

A la darrerïa del segle XIII, els vassalls d'Orta i de Miravet plantejaren a l'orde del Temple la necessitat de fixar per escrit quin era el seu dret propi respectiu. I l'important que cal destacar és que en tots dos casos els habitants d'aquells termes insistien en el fet que s'estaven regint en part fins aleshores pels usos i costums de Lleida, per la qual cosa demanaven que aquells els fossin reconeguts formalment i expressament sens perjudici d'altres usos i costums propis que igualment es practicaven.

La causa d'aquesta súplica que donà lloc a conflictes entre la senyoria i els vassalls, la trobem fonamentalment en la confusió jurídica existent aleshores per la concurrència a la vegada del dret propi integrat principalment pels Costums de Lleida amb altres fonts, com és el dret general del Principat de procedència sobirana (*Usatges de Barcelona* i *Constitucions de Catalunya*) i sobretot per la pràctica cada vegada més usual d'un altre dret nou rebut i admès al país (encara que no reconegut oficialment en aquell moment) que es coneix com el *dret comú*, integrat pel dret romà justinianeu i el canònic.

El fet que els juristes i els jutges poguessin acudir a un ordenament o a l'altre, en perjudici moltes vegades del dret propi, especialment del no escrit, devia causar greus conflictes als vassalls dels districtes fins al punt d'haver de demanar a l'orde que fixés d'una vegada i per escrit quin era el dret realment propi de cada comunitat. I així aparegueren els codis d'Orta i de Miravet.²⁰ En tot cas veurem què va ocórrer en aquells districtes d'Orta, de Miravet i d'Ascó.

senyor té determinats drets sobre els béns d'ella: si va cometre adulteri sense el consentiment del seu espòs, aquest i el senyor es reparteixen per meitats els béns de l'esposa; però si ho hagués fet amb el consentiment del seu marit, el senyor s'adjudicava tots els béns; i encara, preveient el supòsit que la dona fos adúltera per coacció del seu espòs, en aquest cas a ella se li permetia conservar els seus béns i divorciar-se del marit; b) *l'eixorquia*: si el pagès moria sense fills, el senyor rebia la part dels béns del difunt que hagués correspost a aquells de la llegítima, i c) la *intestia*: quan el pagès moria sense haver fet testament, el senyor rebia una tercera part dels béns si aquell havia deixat esposa i fills, o la meitat en cas de no haver-hi descendència (usatges 109, 110, 111, 112 i 138).

20. Quant a les equivalències entre els textos de Lleida i els d'Orta i de Miravet i fins i tot amb els Costums de Perpinyà, veg. els excel·lents treballs d'Ana M. BARRERO GARCÍA, «Las Costumbres de Lérida, Horta y Miravet», *Anuario de Historia del Derecho Español*, (Madrid), núm. XLIV (1974), p. 485-536, i «Las Costums de Horta: nuevas aportaciones sobre su proceso de formación y sus relaciones textuales», a *Actes de les Jornades d'Estudi sobre els Costums d'Orta, Horta de Sant Joan*, 1997, p. 211-240.

a) La comanda d'Orta. Els Costums d'Orta²¹

A la comanda d'Orta aparegué un nou codi de Costums (*Consuetudines*), una recopilació del dret propi de la comanda que regia de la mateixa manera tots els municipis que la integraven, sens perjudici d'algunes peculiaritats pròpies de cada lloc. Fou redactada per decisió del mestre provincial de l'orde del Temple, senyor del seu districte, per resoldre els conflictes suscitats sobre l'aplicació efectiva dels Costums de Lleida que formalment hi regien i del dret comú que ja s'estava aplicant d'una banda, davant de l'aparició de nous costums locals majoritàriament no escrits amb què aquells sovint col·lidien.

En el document de concessió del nou capítulat de Costums, de 1296, l'atorgant fra Berenguer de Cardona, mestre provincial de l'orde, manifesta que fins aleshores els seus vassalls sols es regien parcialment pels Costums de Lleida (en algunes causes processals i pel que fa a les mesures que utilitzaven), i talment reconeix que es practicaven altres costums nous (tal vegada fruit de tantes altres alteracions o modificacions de vells Costums de Lleida); a més, afegeix que és inviable reconèixer la plena vigència del dret comú, ja que en un altre cas se'n podrien derivar conseqüències greus per als seus vassalls.

Per aquestes raons, ambdues parts s'avingueren a elaborar un nou codi de costums, que es concedí el 16 d'abril de 1296. En coneixem la versió llatina, però tenim indicis que també n'hi havia una de catalana.

El nou ordenament fou aplicable als nuclis de població de la comanda d'Orta: Orta, Bot, Caseres, Arnes i Prat de Comte. Conté vuitanta-un capítols seguits, sense rúbriques ni divisió en llibres, i no segueixen un ordre especial, ja que les matèries es barregen, però s'inspiren fonamentalment en el codi de Lleida i, en menor grau, en els *Usatges de Barcelona*, a més d'incloure alguns preceptes propis.

Algunes peculiaritats que cal destacar són, entre d'altres: no calia la institució d'hereu per a la validesa d'un testament, si el testador disposava llegats a favor dels fills legítims en concepte de la llegítima (excepció al dret romà); els majors de vint anys no gaudien del benefici romà de restitució *in integrum*; les dones de bona fama podien declarar judicialment com a testimonis en tota causa civil en condicions iguals i amb el mateix valor que els homes; recull la institució germànica del termini de gràcia per deu dies en què el deutor pot satisfer un deute impagat al seu venciment abans d'iniciar el procés de reclamació judicial, etc.

Cal destacar, finalment, el capítol 81, que fixa un sistema de prelació de fonts per cobrir les llacunes del text: en primer lloc ens diu que s'ha d'acudir als *Usat-*

21. SERRANO DAURA, *Els Costums d'Orta*, ap. III, p. 73-103.

ges (a excepció dels referents a l'eixorquia, la intestia i la cugucia), i, en últim terme, als *jura comunia* (dret romà i dret canònic).

b) *La batllia de Miravet. Els Costums de la batllia de Miravet*²²

A la batllia de Miravet l'any 1319 s'atorgà un altre codi de costums en què es recopilava el dret propi de la batllia, que havia de regir de la mateixa manera tots els municipis que la integraven, sens perjudici d'algunes peculiaritats pròpies de cada comunitat.

Els habitants vassalls de la batllia volien el reconeixement senyorial exprés dels costums de Lleida amb les adaptacions i les incorporacions necessàries per raó d'altres usances que s'anaven practicant. I així ho demanaren a l'orde del Temple, però aquest fou suspès l'any 1307 i els seus dominis foren confiscats per la Corona; d'aquesta manera la reivindicació popular quedà també paralitzada fins que l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem assumí el domini i la jurisdicció sobre la batllia de Miravet, la qual cosa tingué lloc el 1317.

Així doncs, ja el 1319 i com a Orta, es concedí un altre capitulat redactat també per decisió senyorial, en aquest cas del castellà d'Amposta, per a resoldre els conflictes suscitats sobre l'aplicació efectiva dels Costums de Lleida, que formalment hi regien davant de l'aparició de nous costums majoritàriament no escrits amb què aquells sovint col·lidien. Aquesta vegada no es féu referència al dret comú romà canònic, tot i que cal suposar que també col·lidia amb el dret propi consuetudinari dels vassalls.

En el document de concessió s'exposa que «soven e humilment e moltes vegades fos estat supplicat que, com ells, en judicis e en altres feyts usasen en partida de les costums escrites de Leyda, e de les altres usances d'aquelles no escrites»; i més endavant es diu: «perque supplicaren que nos volguessem a aquells les dites costums de Leyda e les altres usances damunt dites confermar e novellament a aquells donar, e aministrar certa forma de viure». Finalment el castellà d'Amposta acabà assenyalant que els Costums de Lleida «no poguessen aver loch», i ordenà l'elaboració d'un nou codi propi amb els usos i els costums que realment s'aplicaven («los quals capítols en aquella batllia per costums fossen aguts»), fossin els de Lleida o no.

Els vassalls demanaven, doncs, el reconeixement exprés dels Costums de Lleida com a propi més altres usances no escrites per les quals també es regien. Tanmateix, en comprovar-se que aquells Costums no s'observaven íntegra-

22. SERRANO DAURA, *Els Costums de la batllia*, ap. I, p. 122-179.

ment, aleshores es requerí la formació d'un nou text en què s'havien de recollir els Costums que efectivament es practicaven. Finalment, el 3 de juny de 1319 el castellà d'Amposta, fra Martí Pérez d'Orós, atorgà als vassalls de la batllia el seu nou codi de Costums redactat en català, i aquesta concessió fou ratificada pel Capítol General de l'orde hospitaler d'Arles (França), el 16 de novembre de 1320.

El nou text té cent trenta-quatre capítols, cadascun amb la seva rúbrica, agrupats en cinc llibres en un ordre sistemàtic similar al del codi de Lleida; però el repartiment de les seves disposicions no respon a cap criteri específic de matèries, atès que més aviat sembla haver-se fet amb un nombre determinat més o menys similar de capítols en cada un. Efectivament, recull institucions diverses de naturalesa civil, penal, processal, mercantil i d'ordre públic, però disperses i barrejades en el text i en cada llibre.

Les fonts d'aquest nou codi són bàsicament els mateixos Costums de Lleida (del qual moltes vegades es traslladen capítols íntegres, per bé que en altres es modifica la solució jurídica al cas del qual s'ocupen), i en menor grau dels *Usatges de Barcelona* (fonamentalment en qüestions penals i altres aspectes de les relacions feudovassallàtiques entre la senyoria i els pobladors dels seus dominis).

Com a institució nova hem de citar la introducció del *judici de proboms* (per la participació de representants municipals en l'administració de justícia senyorial) tant en la jurisdicció civil com la criminal, per bé que es defineix d'una manera molt genèrica. I altre fet que cal destacar especialment és l'admissió del judici de taula (institució justiniana reconeguda pel dret general del país) com a recurs de què gaudien els vassalls per a presentar els seus greuges contra les actuacions dels oficials senyorials en acabar el seu mandat.

Cal destacar que el capítol 129 («De corriment a les Constitucions o a l'Usatge») estableix un ordre de prelació de fonts per a cobrir les llacunes evidents del text: primerament es remet com a dret supletori a les Constitucions de Catalunya, després als Usatges (amb exclusió dels mals usos d'eixorquia, intestia i cugucia), i, en últim lloc, al dret comú. En aquest punt és important assenyalar que per primera vegada un document d'aquesta naturalesa fa referència a les Constitucions de Catalunya, la legislació que emanà de les Corts Generals consolidades com a organisme legislador des de 1283, i per davant de l'altra font històrica i tradicional que són els Usatges de Barcelona.

Hem d'afegir que, com el text indica, aquest codi s'adreçava a la població cristiana de la batllia amb exclusió dels qui eren sarraïns i jueus.

c) *Els Costums de Benissanet i de Miravet*

A la mateixa batllia de Miravet encara aparegueren dos nous codis de Costums, però en dos llocs i ja al segle XVII: a Benissanet, el 1611, i al lloc de Miravet, el 1623.²³

Els dos llocs, a la primeria del segle XVII, estaven poblats majoritàriament per moriscos, és a dir, descendents conversos de sarraïns (que romangueren a la ribera de l'Ebre després de la conquesta per Ramon Berenguer IV de Barcelona als seus avantpassats vers el 1152). Però malgrat que semblava que la convivència seria pacífica, arran dels esdeveniments internacionals dels últims anys d'aquell segle (les guerres contra els turcs) i per l'actuació bel·ligerant dels moriscos de l'Aragó i de València, el rei Felip II (III de Castella) ordenà l'expulsió de tots els moriscos de la Corona d'Aragó; pel que fa als catalans establerts a les riberes dels rius Segre i Ebre, la seva ordre és del 17 d'abril de 1610 i es féu pública el 29 de maig següent.

Les conseqüències econòmiques d'aquesta decisió no del tot justificada pel que fa als moriscos catalans foren realment desastroses, en particular per a llocs com Benissanet, Miravet i Ascó, tots de la mateixa comarca: aquestes viles quedaren pràcticament despoblades, amb l'abandó consegüent de cases i terres i els obvis i greus problemes econòmics per al seu senyor comú, l'orde de l'Hospital. Davant d'aquesta situació, el Capítol General de l'orde de Sant Joan en sessió del 28 d'abril de 1611, atenent al *maximum detrimentum et praeiudicium* causat als seus dominis de la Corona d'Aragó, acordà efectuar-hi nova població.

S'inicià així el procés que dugué a la concessió de dues noves cartes de població a Benissanet i Miravet, que a la vegada contenien un codi de costums propi per a cada lloc. En aquests casos es tracta de dos codis concedits per la senyoria en l'elaboració dels quals semblen haver intervingut els pobladors, els antics que hi romanien (cristians vells i els conversos que hi havien restat o també retornat) i els nous arribats d'altres indrets.

Tots dos, quasi idèntics, segueixen en bona part l'antic codi de la batllia de 1319, i s'hi inspiren; i constitueixen, doncs, una nova generació de la família jurídica lleidatana. En tot cas, cal advertir que a partir del 1611 la major part dels municipis de la batllia de Miravet es regia pel codi de 1319, mentre que dos municipis més tingueren un nou ordenament jurídic propi.

23. Aquestes cartes les publica Pascual ORTEGA PÉREZ, *La Orden de San Juan de Jerusalén y Miravet (primera mitad del s. XVII)*, Tarragona, 1988, i *Els hospitalers a la Ribera d'Ebre. Benissanet, ss. XVI-XVII*, Tarragona, 1990.

Els Costums de Benissanet

La Carta de Benissanet s'atorgà el 30 d'octubre de 1611, amb cent vint-i-tres capítols; i finalment la confirmà el Capítol Provincial de la castellania d'Amposta en sessió del 16 de setembre de 1615. El document fou escrit en castellà, i a més de les qüestions dominicals que s'hi tracten, el document inclou, com dèiem, una llista de *costumbres* que l'orde de l'Hospital concedí als pobladors.

Justament, en un dels capítols de la nova carta de població es fa renunciar expressament els pobladors a l'antic *Libro de Costumbres* de la batllia (de 1319), i tot seguit s'estableix el nou ordenament jurídic pel qual des d'aleshores s'havia de regir la comunitat. El document s'ocupa especialment de l'àmbit municipal, a més d'altres aspectes d'indole penal, processal i civil.

Com a notes més característiques podem destacar que se suprimeix el *judici de prohoms* (en l'administració de justícia, especialment important en l'ordre criminal); es prohibeix als pobladors, sota pena de pèrdua dels seus béns, que acudeixin als tribunals del rei; es regula tot allò relatiu a l'elecció dels jurats (representants municipals), amb un règim d'incompatibilitats, i es fixa el sistema de fiscalització dels comptes i de les finances municipals; es regula amb gran amplitud i detall l'organització judicial, instàncies d'apel·lacions, execució de sentències, oficials judicials, drets de la senyoria (terços), arbitratge, reserva de l'orde per a jutjar determinats delictes contra els seus béns o membres, etc.; es manté el costum de poder fer residència o inquisició (*judici de taula*) al batlle sortint, però es regula més detalladament. En canvi, en els ordres civil, penal i mercantil, el nou ordenament pràcticament és un trasllat del vell codi de la batllia de 1319 (amb les actualitzacions lògiques, per exemple en les sancions econòmiques o en l'exclusió de fets tipificats pròpiament feudals i la substitució per altres figures delictives).

I ja per als casos de llacunes o mancances normatives en el dret propi, s'indica que s'havia d'acudir a les *Constitucions de Catalunya* i al *dret comú* (desapareix el recurs als *Usatges de Barcelona*).

Els Costums de Miravet

Després, tenim els Costums de Miravet —*Costumbres*— inclosos a la Carta de població que l'orde de l'Hospital concedí al lloc el 1623.

Aquesta vila també es va veure afectada per l'expulsió ordenada dels moriscos el 1610 i patí les mateixes conseqüències de despoblament que Benissanet. I, igual-

ment, aleshores s'inicià el procés per a establir-hi nova població; en aquest cas coneixem un projecte de carta de 1615, segurament consensuat entre els nous pobladors ja arribats al lloc i els representants senyorials, però el castellà d'Amposta el rebutjà.

Finalment, atenent al retard que es produí en l'elaboració i la concessió de la nova carta, l'Assemblea de la castellania d'Amposta en sessió del 12 de maig de 1622 designà dos comissaris especialment apoderats perquè efectuessin amb urgència la Carta de població de Miravet; i ja el 15 de gener de 1623 s'atorgà la carta definitiva, que conté cent quaranta-nou capítols (la diferència de nombre de capítols respecte de la de Benissanet —cent vint-i-tres— és deguda bàsicament al fet que la de Miravet inclou una relació de béns més extensa que se cediren a la universitat o bé que la senyoria es reservà en mensa).

Sabem que el document es presentà a l'Assemblea Provincial de la castellania que tingué lloc el 13 de juny de 1623, però en aquella ocasió va quedar pendent de ratificació perquè encara no s'havia dut a terme l'acceptació formal per part dels representants municipals i senyorials de la vila. Ignorem quan quedà confirmat pel Capítol de l'orde (si efectivament ho va fer).

Aquest nou document, també escrit en castellà, segueix sistemàticament l'anterior de Benissanet; i, igual que aquell, a part de les qüestions dominicals que s'hi tracten, el document inclou les noves *costumbres* que l'orde de Sant Joan concedí als pobladors.

Tal com ocorria a Benissanet, també a Miravet, en un dels capítols de la nova carta de població es féu renunciar expressament els pobladors a l'antic *Libro de Costumbres* de la batllia (de 1319), i tot seguit s'establí el nou ordenament jurídic pel qual s'havien de regir des d'aleshores. I en aquest sentit el contingut és pràcticament idèntic al de la Carta de Benissanet.

El dret de Lleida al districte d'Ascó

Tenim després el cas del districte o comanda d'Ascó, on a la darrerria del segle XIII es confirmà de manera expressa que hi regien els Costums de Lleida juntament amb els *Usatges de Barcelona*.²⁴

a) *Els casos de Vilalba i la Fatarella*

Amb pocs anys de diferència, al districte d'Ascó es produí un conflicte similar als d'Orta i de Miravet, però limitat als seus llocs i termes de Vilalba i la

24. SERRANO DAURA, *La Torre*, p. 72.

Fatarella; això no obstant, en aquests casos no es concedí un codi nou i propi, sinó que l'any 1323 el mateix orde de l'Hospital de Sant Joan hi reconegué expressament la vigència dels Costums de Lleida i concedí als habitants dels llocs el *Llibre de Costums* de la ciutat.²⁵

b) Els Costums de la Torre de l'Espanyol

Això no obstant, dos segles després, en un altre lloc de la mateixa comanda, la Torre de l'Espanyol, a prec dels seus vassalls i també per resoldre determinats conflictes jurídics que se suscitaven, el comanador d'Ascó decidí atorgar-los com a dret propi els mateixos Costums de la batllia de Miravet a què abans ens hem referit.²⁶

Aquests Costums de la Torre de l'Espanyol —«Consuetudines, Leges sive capitula de Costums»— són, doncs, els mateixos Costums de la batllia de Miravet amb modificacions escasses, i formen part d'una tercera generació de textos jurídics municipals dins la mateixa família de Lleida.

El nou codi de Costums conté cent vint-i-nou capítols, idèntics als correlatius de Miravet que es reconeixen, amb les seves rúbriques i segons la mateixa distribució en cinc llibres. Un dels capítols que s'hi inclouen és el 129 de Miravet, ara el 124 de la Torre de l'Espanyol, que fixa el mateix ordre de prelació de fonts supletòries del dret propi: les *Constitucions de Catalunya* primer, els *Usatges de Barcelona* després, i, finalment, el dret comú.

3.2.2. Al Priorat: el cas de Siurana

Un altre exemple de la projecció del dret de Lleida el tenim en el cas del lloc de Siurana a la comarca del Priorat. El 29 d'abril de 1153, el comte Ramon Berenguer IV de Barcelona atorgà Carta de població al lloc,²⁷ en la qual es disposà, a favor dels pobladors:

— que els dóna francament «tales fueros et tales usaticos» com els que posseeixen els pobladors de Lleida; és a dir, els atorga el dret de Lleida i estableix que tinguin les mateixes càrregues tributàries que els homes de la ciutat;

25. SERRANO DAURA, *La Pobla*, p. 115 i nota 240.

26. El text el publica SERRANO DAURA, *La Torre*, p. 171-200.

27. FONT, *Cartas*, I.1, doc. 94, p. 147-149.

— que ell, el comte, reté per a si el monopoli dels forns i molins i l'administració de justícia «quales currunt in Lerida»;

— que els eximeix de tota lleuda i altres usatges com és establert a favor dels habitants de Lleida.

En aquest cas, però, no tenim dades directes sobre la pervivència del dret de Lleida, però sí indicis que continuaren regint en els segles posteriors.

3.2.3. *Al Baix Camp: l'Alforja*

Finalment, coneixem el cas del lloc i terme d'Alforja, a la comarca del Baix Camp, on s'introduí el dret de Lleida per remissió al de Siurana, d'on històricament formava part.

Les cartes de població de 1158 i 1170

El 27 de juny de 1158, el mateix comte Ramon Berenguer IV féu donació en franc alou a Ramon Cavallant i als seus del lloc de Santa Maria d'Alforja, «quo nominatur Vallis de Alfurgia»,²⁸ per tal que hi fes fortificació i població. Particularment, pel que a nosaltres ens afecta, el document assenyala que el comte de Barcelona es reservava solament els delmes i les primícies, d'una banda, i de l'altra, tots els drets que posseïa «infra terminos de Ciurana». Aquesta remissió a Siurana duia implícit, com poc després es confirmà, la concessió del dret de Lleida.

Ja l'11 de gener de 1170, Ramon Cavallant, amb Bernat Cavallant (potser el seu fill) i Berenguer de Cambrils, concediren carta de població als habitants presents i futurs del terme d'Alforja («populatores de Alfurgia»).²⁹ Es tracta d'un document molt breu que en general fa remissió justament a la Carta de població que Ramon Berenguer IV havia atorgat als pobladors de Siurana el 1153, i així es féu cessió del terme d'Alforja «ad bonos usaticos et ad ipsos mores qui sunt in Siurana» («sicut comes Barchinonae dedit ad eos populatores de Siurana»).

El nou document de 1170 confirma que els pobladors d'Alforja es regien pel dret i els usatges de Siurana que, d'acord amb la Carta d'aquest darrer lloc de 1153, no són altres que els de Lleida, com diversos documents acrediten als segles posteriors.

28. FONT, *Cartas*, I.1, doc. 110, p. 162-164.

29. FONT, *Cartas*, I.1, doc. 137, p. 194-195.

La pervivència del dret de Lleida a l'Alforja

De fet, tenim pocs testimonis documentals de la pervivència del dret de Lleida a l'Alforja, però són prou importants, i un n'és el llibre de *Privilegis y Ordinacions de la Vila i Terme de Alforge*, que s'edità el 20 d'agost de 1701.³⁰

Es tracta d'un llibre imprès a Barcelona pels germans Anton i Baltasar Ferrer; en la introducció s'assenyala que s'hi recullen els «privilegis principals de la magnífica Universitat de la vila y del terme general de Alforja», amb l'avertiment que hi havia altres privilegis vigents sobre els quals ja s'havia fet un memorial el 25 d'agost de 1656. Però el més important és que es diu que eren privilegis de Lleida que regien al lloc.

En el llibre imprès el 1701 es recullen les cartes de població del lloc de 1158 i 1170, més la de Siurana de 1153, per aquest ordre; i segueixen disposats cronològicament diferents cartes i privilegis de la ciutat de Lleida que regien a l'Alforja, més altres de particulars atorgats per la seva senyoria, que acabà sent l'arquebisbe de Tarragona.

Cal incidir en tot cas en el fet que el 1701, poc abans de la promulgació del Decret de Nova Planta (1716), no sols es confirmà el dret propi del lloc, com acredita la impressió dels seus privilegis i la remissió a un altre memorial de 1656, sinó que també s'assenyalà que el de Lleida n'era la primera font. A banda, cal veure que malgrat els canvis senyorials que es produïren al lloc, sobrevisqué el dret propi de concessió comtal, que la senyoria eclesiàstica de Tarragona respectà i confirmà.

3.3. A LES TERRES DE CASTELLÓ

I finalment encara podem parlar de l'expansió del dret de Lleida cap a les actuals comarques de Castelló de la Plana, amb el seu codi de Costums; efectivament aquell dret s'atorgà i es reconegué a les cartes de població de localitats com Càlig i Ali, el 1234; Cervera del Maestrat, el 1235; Rossell i Sant Mateu, el 1237; Carrascal, el 1239; Cabanes, el 1240; Benlloc, el 1250, etc.³¹

En tots aquests casos les concessions les feien l'orde de l'Hospital o el bisbe de Tortosa, i sens dubte, al nostre entendre, en tant que els nous pobladors cristians dels llocs provenien de Lleida i del seu entorn.

30. El document es guarda a l'Il·lustre Col·legi d'Advocats de Barcelona, signatura 316 (46-71/Alforja) COP/VITR II-51.

31. Veg. la nota 8.

Malgrat tot, els Costums de Lleida allí on regien al regne de València acabaren sent substituïts a partir de 1240, en un procés desigual, pels Furs, que es promulgaren ja com a dret general d'aquell regne.

BIBLIOGRAFIA

- ALANYÀ ROIG, Josep. «La Carta de poblament de Pinyeres (Batea, Terra Alta)». *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], núm. 21, (1991), p. 134-137.
— *Batea i el seu terme municipal*. Vol. II, Tarragona, 1994.
- BARRERO GARCÍA, Ana. «Las Costumbres de Lérida, Horta y Miravet». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], XLIV, (1974), p. 485-536.
— «Las Costums de Horta: nuevas aportaciones sobre su proceso de formación y sus relaciones textuales». A: *Actes de les Jornades d'Estudi sobre els Costums d'Orta*. Horta de Sant Joan, 1997, p. 211-240.
- BROCA MONTAGUT, Guillem. M. *Historia del Derecho de Cataluña, especialmente del civil, y exposición de las instituciones del Derecho civil del mismo territorio en relación con el Código civil de España y la Jurisprudencia*. Vol. I. Barcelona, 1918.
- CERDÀ RUÍZ-FUNES, Joaquín. «La “inquisicio” en las Costums de Tortosa». A: *Costums de Tortosa*. Tortosa, 1979, p. 379-403.
- Constitucions y altres drets de Cathalunya, compilats en virtut del capitol de Corts lxxxii de les Corts de Barcelona de 1702*. Barcelona: I·lustre Col·legi d'Advocats de Barcelona, 1704.
- Corpus Iuris Canonici*. Leipzig: Officina Bernhardi Tauchintz, 1879. 2 v. [Ed. de Richteri i Aemilii Ludovici]
- Costumbres de Lérida*. Barcelona: Pilar Loscertales de Valdeavellano, 1946.
- Cuerpo del derecho civil romano*. Barcelona: Ildefonso García del Corral, 1889. 6 v.
- EGEA FERNÁNDEZ, Joan; GAY ESCODA, Josep M. «Eficàcia de les normes a la tradició jurídica catalana des de la Baixa Edat Mitjana fins al Decret de Nova Planta». *Revista Jurídica de Catalunya* [Barcelona], núm. 2 i 3 (1979), p. 249-294 i 505-586.
- FERRO POMÀ, Víctor. *El dret públic català. Les Institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Vic: Eumo, 1987.
- FONT RIUS, Josep M. *Orígenes del régimen municipal de Cataluña*. Madrid, 1946.
— *La reconquista de Lérida y su proyección en el orden jurídico*. Lleida, 1949.
— «La recepción del derecho común en la Península Ibérica durante la Edad Media». *Recueils, Memoires et Travaux* [Montpellier], núm. VI (1968), p. 85-104.

- *Cartas de población y franquicia de Cataluña*. Madrid, 1969; Barcelona, 1983. 2 v.
- «El antiguo derecho local de la ciudad de Balaguer». *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], núm. LII (1982), p. 5-110.
- *Els Usos i Costums de Tàrraga*. Tàrraga, 1992.
- «La gènesi del dret municipal a la Catalunya Nova». A: *Actes de les Jornades d'Estudi sobre els Costums d'Orta*. Horta de Sant Joan, 1997, p. 49-59.
- Furs de València*. Barcelona: Ed. de Germà Colon i Arcadi Garcia, 1980; 1990. 5 v.
- GILISSEN, John. «La coutume, essai de synthèse générale». *Récueils de la Société Jean Bodin* [Brussel·les], LIV (1989), p. 433-525.
- HINOJOSA NAVEROS, Eduardo de. «El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media». *Obras-estudios de investigación* [Madrid], núm. II (1955), p. 34-323.
- IGLESIA FERREIRÓS, Aquilino. «La difusión del derecho común en Cataluña». A: *I Simposi Internacional «El dret comú i Catalunya»*. Barcelona, 1991, p. 95-279.
- «La recepción del derecho común: estado de la cuestión e hipótesis de trabajo». A: *II Simposi Internacional «El dret comú i Catalunya»*. Barcelona, 1992, p. 213-330.
- LALINDE ABADÍA, Jesús. «La “purga de taula”». *Homenaje a Jaime Vicens Vives*. Vol. II. Barcelona, 1965, p. 499-523.
- «La jurisdicción real inferior en Cataluña (“Corts, veguers, batlles”)». A: *Seminario de Arqueología e Historia de la Ciudad* [Barcelona], núm. 14 (1966).
- «El Curia o Cort (una magistratura medieval catalana)». *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], núm. 4 (1967), p. 169-299.
- Leges Visigothorum Antiquiores*. Hannover et Leipzig, 1894. [Ed. de Karolus Zeuemer]
- Los Usatges de Barcelona*. 2a ed. Barcelona: Ed. de Ferran Valls Taberner i [Ramon d'Abadal], 1984.
- MAYALI, Laurent. «La coutume dans la doctrine romaniste au Moyen Age». *Récueils de la Société Jean Bodin* [Brussel·les], núm. LII / 2a part (1990), p. 11-31.
- MONTAGUT ESTRAGUÉS, Tomàs de. «La recepción del derecho feudal común en Cataluña (1211-1330)». *Glossae. Revista de Historia del Derecho Europeo* [Múrcia], (1992), p. 9-145.
- «L'ordenament jurídic català i el dret municipal: el cas d'Orta». A: *Actes de les Jornades d'Estudi sobre els Costums d'Orta*. Horta de Sant Joan, 1997, p. 63-84.

- ORS PÉREZ-PEIX, Álvaro d'. *Derecho privado romano*. 7a ed. Pamplona, 1989.
- ORTEGA PÉREZ, Pascual. *La Orden de San Juan de Jerusalén y Miravet (primera mitad del s. XVII)*. Tarragona, 1988.
- *Els hospitalers a la Ribera d'Ebre*. Benissanet, ss. XVI-XVII. Tarragona, 1990.
- «Un nuevo documento repoblacional de la Ribera d'Ebre (Tarragona): la Carta de población de Rasquera (1206)». A: *Miscel·lània en homenatge al P. Agustí Altisent*. Tarragona, 1991, p. 519-528.
- SERRANO DAURA, Josep. «Notes sobre els moriscos als dominis de l'orde de l'Hospital a la Ribera de l'Ebre». *Quaderns d'Història Tarraconense* [Tarragona], núm. XII (1993), p. 9-65.
- *La Pobla de Massaluca (Terra Alta)*. La Pobla de Massaluca, 1994.
- *Els Costums d'Orta (1296)*. *Estudi introductori i edició*. Horta de Sant Joan, 1996.
- *El conflicte catalanoaragonès pel territori de la Ribera d'Ebre i de la Terra Alta, en els segles XIII i XIV*. Ascó, 1997.
- *Senyoria i Municipi a Orta (s. XII-XIII)*. A: *Actes de les Jornades d'Estudi sobre els Costums d'Orta*. Horta de Sant Joan, 1997, p. 85-101.
- *La Torre de l'Espanyol (Ribera d'Ebre)*. *Història, règim senyorial i aspectes del seu antic dret local, en particular les Costums del 1517*. 2a ed. Tarragona, 1997.
- *La delimitació dels territoris de la batllia de Miravet i de la Comanda d'Orta amb el de la ciutat de Tortosa, als segles XII al XIV*. Gandesa, 1999.
- *Els Costums de la batllia de Miravet*. Gandesa, 1999.
- *Senyoriu i municipi a la Catalunya Nova (segles XII-XIX)*. Barcelona, 2000. 2 v.
- VALLS I TABERNER, Ferran. *Les «Consuetudines ilerdenses» (122) y su autor Guillem Botet*. Barcelona, 1913.
- «Les fonts documentals de les "Consuetudines Ilerdenses"». *EUC* [Barcelona], XI (1926), p. 137-171.